

УДК 81'1+401.41+316.58

КОНФЛІКТНИЙ ДИСКУРС У КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Світлана ФОРМАНОВА

*Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
кафедра української філології,
вул. Старопортофранківська, 26, 65001 Одеса, Україна,
тел.: +380 (48) 7185723*

Проаналізовано семантичні та прагматичні аспекти конфліктного дискурсу у комунікативній інтеракції, оскільки у коло проблем сучасної комунікативної лінгвістики входять як різноманітні форми мовленнєвого спілкування, різні види взаємостосунків між учасниками та ситуації мовленнєвої взаємодії, так і специфіка норм і правил інтерактивної взаємодії.

Ключові слова: конфлікт, конфліктний дискурс, комунікативна інтеракція, прагматичні особливості.

На межі XX і XXI ст. центральні позиції в мовознавстві посідають комунікативна (у повному обсязі її напрямів – антропонімічного, когнітивного, етно-, психо-, соціолінгвістичного, функціонально-семантичного та лінгвопрагматичного) й когнітивна мегапарадигми, що визначають загальне спрямування лінгвістичного знання, намагаючись встановити базові відношення між мовою і людиною як мислячим соціальним об'єктом. Це дає змогу долучити мовленнєву (дискурсивну) поведінку в інтерактивну картину світу, мислення і поведінки людини.

Сучасний стан лінгвістики характеризується спрямуванням поглядів дослідників на комунікативний бік мови, який вони розглядають як «форму життєдіяльності людини, спосіб вираження особистості та організації міжособистісного спілкування у процесі спільної діяльності людей» [10, с. 9]. Антропоцентричність такого підходу визначила перехід «від актуалізаційної моделі структурної лінгвістики до контекстуалізаційної моделі мови у русі» [3, с. 4], що допомогло «переключити акцент дослідження з мовної системи на продукти комунікативної діяльності» [9, с. 298]. У такий спосіб, одним із найважливіших завдань постає виокремлення закономірностей «мовленнєвих вчинків індивідуумів у запропонованих комунікативних ситуаціях, які відбивають специфіку мовленнєвого існування певного колективу, що говорить, у певному суспільному устрої» [5, с. 5], яке реалізується у межах комунікативно-прагматичного підходу: Н. Арутюнова, В. Богданов, І. Борисова, А. Вежбицька, Є. Верещагин, Т. Винокур, Т. ван Дейк, О. Іссерс, В. Костомаров, М. Макаров, М. Олешков, Дж. Остін, К. Сєдов, І. Стернін, І. Сусов, С. Сухих, Н. Формановська, У. Чейф та ін.

Метою статті є визначення комунікативно-прагматичної мовленнєвої поведінки особистості у конфліктній ситуації спілкування. Мета окреслила розв'язання таких **завдань**: 1) систематизувати загальні функціональні характеристики конфліктного дискурсу; 2) проаналізувати причини виникнення конфліктних ситуацій у спілкуванні; 3) визначити комунікативно-прагматичну специфіку мовних засобів, які характерні для конфліктного спілкування.

З огляду на сучасний антропоцентричний підхід в сучасній лінгвістиці наявні дослідження контекстів конфліктного дискурсу та їхнього прагматичного використання.

Прагнення лінгвістів розв'язати питання мовленнєвого спілкування у межах різних типів дискурсу призвели до того, що почали об'єднуватися окремі традиції дослідження мовлення. Це дало змогу звернути увагу на дослідження динамічних форм мовленнєвої поведінки учасників у комунікативному просторі, який є галуззю функціонування конфліктного дискурсу.

Відповідно до принципів антропоцентричного підходу, мовленнєву поведінку варто розглядати як мовленнєву діяльність окремої особистості. Російська дослідниця Н. Білоус пропонує використовувати критерій вектора активності опонентів конфліктного дискурсу і виокремлює кілька типів діалогічної взаємодії у конфлікті: 1) «напад обох опонентів», коли один з них поводить себе агресивно й стикається з такою ж поведінкою опонента; 2) «квазі-зіткнення», коли один з опонентів конфліктного дискурсу після того, як йому пред'явлено ілюктивний намір, відходить від конфліктної протидії, не роблячи ніяких кроків у відповідь [4, с. 15].

Також Н. Білоус розрізняє поняття 'конфліктний дискурс' і 'текст конфлікту', а саме – визначає змістовний і функціональний аспекти. На її думку, конфліктний текст (точніше – текст, зміст якого є конфліктом) – це: 1) у змістовному плані: мовний матеріал, який зафіксовано на тому чи тому матеріальному носії за допомогою накресленого письма; частіше це абстрактний за змістом об'єкт, який може бути або коротким, або довгим, має поверховий зв'язок складових, що зафіксовані у поверховій структурі; 2) у функціональному плані – статичний об'єкт. А конфліктний дискурс – це спосіб актуалізації тексту у певних ментальних і прагматичних умовах конфлікту, який взято у подійному аспекті, тобто: 1) у змістовному плані: це певна структура з глибинними зв'язками, уявлення про яку характеризується конкретністю; 2) у функціональному плані – уявлення структури характеризується відношеннями між мовними особистостями, які конфліктують, та їхнім ставленням до своєї мети – прагматичністю, інтерактивністю (опоненти конфліктного дискурсу обмінюються репліками) та дискретністю. Поняття 'конфліктний дискурс' характеризується параметрами завершеності, цілісності, зв'язності; розглядається одночасно і як процес (з урахуванням впливу соціокультурних, екстралінгвістичних та комунікативно-ситуативних чинників), і як результат у вигляді фіксованого тексту [4, с. 17–18].

Отже, конфліктний дискурс породжується комунікативною мовленнєвою конфліктною поведінкою і функціонує в межах комунікативного акту в інтерактивному просторі. В основі конфліктного дискурсу лежать стандартні/нестандартні акти поведінки особистостей; конфліктна ситуація, що пов'язана з конкретним типовим інтерактивним простором, в якому презентується фреймовий ілюктивний сценарій; діалогічна комунікація конфліктного дискурсу, яка містить певну систему сигналів; вона завжди регламентована і послідовна.

До структури конфліктного дискурсу входять комунікативні акти, в яких відбувається зіткнення особистостей, їхніх намірів з метою образити одне одного, або передати вербальне/невербальне/паравербальне повідомлення. Крім того, конфліктний дискурс – це парний акт поведінки, що має амбівалентний характер, специфічну взаємодію опонентів, тобто конфронтацію, розхожість партнерів у розумінні або оцінці ситуації. У конфліктному дискурсі відбувається порушення конвенційних норм

спілкування: у партнерів виникає почуття антипатії, яке може експлікуватися, когнітивні розходження можуть вербалізуватись у некоректній формі, проте зіткнення ілюктивних цілей не веде до взаємних образ, а дає змогу конструктивно вирішити комунікативні проблеми, що виникають під час спілкування.

Одиницями, які описують мовленнєву поведінку, є мовленнєві вчинки. План вираження мовленнєвих вчинків створює мовленнєвий хід – фрагмент репліки одного комуніканта. Мовленнєвий хід може бути представлений у вигляді мовленнєвих кроків. Мовленнєвий крок – це функціонально й синтагматично пов'язані елементарні мовленнєві дії з типовою комунікативною інтенцією. Мовленнєві кроки та ходи є вербально вираженими. План змісту мовленнєвого вчинку задає комунікативна тактика, яка в свою чергою, передає локальну мовленнєву інтенцію та маніфестується певним мовленнєвим ходом. Комунікативні тактики конституують комунікативну стратегію, яка є генеральною макроінтенцією. Вона визначає організацію мовленнєвої поведінки комуніканта відповідно до комунікативної/некомунікативної мети того, хто говорить, та специфічні умови спілкування. Комунікативні стратегії і тактики співвідносяться з когнітивним (ментальним) рівнем організації мовленнєвої поведінки.

Комунікативний досвід мовленнєвої особистості, її мовленнєва компетенція, індивідуальні мовленнєві смаки та інші якості можуть загострити комунікативні перешкоди і довести ситуацію до конфліктної. Лише за таких умов той, хто говорить, робитиме різні комунікативні кроки, які формуватимуть конфліктну тональність спілкування.

З огляду тональності комунікативної установки В. Марищук [7, с. 25] виокремлює конфліктний тип дискурсу. Конфліктному дискурсу, як різновиду інтерактивного дискурсу, властива реалізація антиетикетних цілей, які суперечать позитивній спрямованості спілкування, та які ведуть до дестабілізації стосунків учасників спілкування.

Сучасні психологічні дослідження у галузі конфліктології доводять, що міжособистісна взаємодія створює широкий простір для мовленнєвих конфліктів, під якими розуміється мовленнєве зіткнення двох комунікантів, та яке характеризується специфічною мовленнєвою поведінкою учасників інтеракції. Мовленнєвий конфлікт зазвичай супроводжується міжособистісною напругою, яка містить емоційно-негативне ставлення комунікантів один до одного, до ситуації та чинників, які її породжують. Планується, що адресант повідомить адресатові дещо, що підвищить у того емоційний імпульс, та приведе його до певного емоційного стану [12, с. 185].

Як зазначають Н. Грішина (2000), П. Вацлавик (2000), В. Шейнов (1996), Я. Луп'ян (1991), в основі конфлікту лежить протистояння людей, які мають різні інтереси, думки, позиції, різну мету, що призводить до непорозуміння між сторонами. У конфліктній ситуації на поверхню виходять порушення норм взаємодії та співробітництва, стикаються інтереси, ціннісні орієнтації, відбувається психологічна несумісність учасників конфлікту.

Основну роль у виникненні конфліктів відіграють конфліктогени, слова, дії, акти, які можуть зумовити конфлікт [11, с. 7]. Порівняймо:

– *Прошлой ночью я допустила «фрейдистскую оговорку» – назвала мужа именем моего первого парня. Я так смутилась.*

– *У меня был почти такой же случай. Я хотела сказать своему мужу: «Пожалуйста, передай мне картофель», а вместо этого выпалила: «Чтоб ты сдох, неудачник, ты погубил мою жизнь».*

Під час конфлікту відбувається ескалація конфліктогенів: на конфліктоген на свою адресу адресат зазвичай прагне відповісти конфліктогеном, який буде сильнішим. Переважно, людина боляче реагує на образи та ображення, тому у відповідь намагається застосувати агресію. Норми етикету та мораль, безумовно, вимагають витримки, прощення образи, стійкості та вміння перевести усе в жартівливу форму, але це майже не трапляється у реальному житті. Втім, така поведінка пояснюється дуже просто: людина повинна відчувати себе у безпеці, жити в комфортних умовах, спілкуватися з гідними людьми, тому посягнення на її честь та гідність сприймається боляче, що і виходить через агресію. Наприклад:

Під час перерви у школі вчителька стала очевидцем конфліктної ситуації. Дві дівчинки, учениці третього класу, Альбіна та Аліса, гралися досить мирно. Але Альбіна випадково штовхнула Алісу. Та у відповідь заверещала: «Не штовхайся, брудна жирівка». Альбіна відповіла так: «Але не така гладка, як ти».

Як бачимо, конфліктна ситуація – це результат особливого типу спілкування, особливої мовленнєвої поведінки комунікантів. Учасники конфліктної інтеракції досягають своєї мети шляхом активної вербальної агресії. Л. Берковець визначає агресію як форму поведінки, яку націлено на те, щоб завдати будь-кому фізичної або психічної шкоди. Агресія зазвичай викликається емоційним збудженням, причому йдеться про негативні емоції [1, с. 24].

Ті, хто спричинюють конфлікт, мають потребу «скинути» свої емоції, дати їм вихід, оскільки агресор ніколи не думає про те, щоб набути якихось переваг. Він добре розуміє, що його дії не принесуть йому користі, але він отримує психологічне розвантаження. У такий спосіб, конфліктна інтеракція завжди супроводжується емоціями. Як відомо, емоції часто викликають конфлікти, а ті своєю чергою, – емоції. Емоції людини є реакціями на вплив внутрішніх та зовнішніх подразників, вони мають яскраво виражену суб'єктивну конотацію й охоплюють усі види почуттів та переживань [8, с. 632]. Емоції є однією з форм відображення світу, адже вони відбивають не предмет і явище реальності, а відношення, в яких вони перебувають, їхнє значення для життя індивіда. Виходить, що однією з характерних рис конфліктного дискурсу є емоційність.

Отже, конфліктний дискурс – це оцінне явище, яке проявляється у негативній оцінці того, хто говорить, діям адресата або ситуації, на яку ці дії вплинули.

Оцінка у конфліктній комунікації є інструментом досягнення мети того, хто говорить. Ч. Стівенсон специфіку оцінного значення вбачав у тій меті, з якою використовується висловлення, що містить оцінку. На його думку, основним призначенням ціннісних суджень є не повідомлення про факти, а здійснення впливу (create an influence) [2, с. 20]. Оцінка, за Ч. Стівенсоном, призначена для впливу на адресата. Той негатив, який містить оцінка, має на меті викликати в адресата певний психологічний стан, тобто відбиває не власне семантичний, а прагматичний аспект знакової ситуації.

За допомогою оцінних висловлювань можна непрямим примусити адресата до дій та виконання деяких практичних дій. Оцінні висловлювання вказують реципієнтові на бажання усунути дискомфортну та деструктивну ситуацію.

Незважаючи на те, що конфліктна поведінка особистості може розцінюватися як наслідок поганого виховання, а їхній прояв – як симптоми психопатологій [6, с. 4],

конфліктні ситуації посідають важливе місце серед стереотипних моделей міжособистісної інтеракції та сприяють рішення певних комунікативних завдань. Метою конфліктної інтеракції є висловлення тим, хто говорить, негативних емоцій і досягнення катарсису. Той, хто слухає, зі свого боку, прагне виконати необхідні соціальні дії, які б забезпечили йому компенсацію від шкоди, яку було нанесено, – вибачитися, визнати свою провину, змінити поведінку.

Конфліктний дискурс реалізується через прагматичні акти, спрямовані на дестабілізацію міжособистісних стосунків, до яких, наприклад, відносять мовленнєвий акт докору, оскільки, докоряючи, той, хто говорить, дає негативну оцінку поведінки партнера, цим шкодячи позитивній особистості.

Конфліктна мовленнєва поведінка характеризується комунікативними стратегіями домінування того, хто говорить, зниження статусу комунікативного партнера, комунікативного протистояння, створення негативної тональності спілкування тощо.

Отже, специфікою інтерпретації конфліктного дискурсу у комунікативно-прагматичному просторі є взаємодія опонентів, яку спрямовано на розв'язання протиріччя з перевагою вербальної форми спілкування. Якщо акцентують не на причинах і наслідках конфлікту, під час якого наявна агресивна поведінка особистостей, то вона може мати вираження як у вербальній, так і у фізичній формі.

Перспективу дослідження вбачаємо у виокремленні статеворольових і вікових особливостей мовленнєвої поведінки опонентів у конфліктному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агрессия : причины, последствия, контроль / Л. Беркович. – СПб. : Изд. Дом НЕВА, 2000.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999.
3. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста : теорет. основания и практика : учеб. пособие / А. Н. Баранов; Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 591 с.
4. Белоус Н. А. Конфликтный дискурс в коммуникативном пространстве: семантические и прагматические аспекты : автореф. дисс. на соискание науч. степени доктора филол. наук : 10.02.19 – теория языка / Н. А. Белоус. – Краснодар, 2008.
5. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий : Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – М. : КД Либроком, 2009. – 172 с.
6. Кънева Н. К. Интегральный подход к проблеме коммуникативных неудач : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Н. К. Кънева. – Тверь, 1999.
7. Марищук В. Л. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса / В. Л. Марищук, В. И. Евдокимов. – СПб. : Изд. дом «Сентябрь», 2001. – 259 с.
8. Психологический энциклопедический словарь. – М. : Большая российская энциклопедия, 1995.
9. Седов К. Ф. Нейропсихоллингвистика / К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2007. – 224 с.
10. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – М., 2006.
11. Шейнов В. П. Конфликты в нашей жизни и их разрешение / В. П. Шейнов. – Минск : Харвет, 1996.

12. Юрєва О. В. Эффективность речевого общения : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук / О. В. Юрєва. – М., 1999.

Стаття надійшла до редколегії 4.10.2010

Прийнята до друку 17.10.2010

CONFLICT DISCOURSE IN COMMUNICATIVE-PRAGMATIC SPACE

Svitlana FORMANOVA

*State establishment the «South-Ukrainian
national pedagogical university of the name K. D. Ushinskogo»,
department of Ukrainian philology,
Staroportofrankivska str., 26, 65001 Odessa, Ukraine,
tel.: +380 (48) 7185723*

In the article is analysed semantic and pragmatic aspects of conflict discourse in communicative interact, as both various forms of speech communication, different types of mutual relations between participants and situation of speech co-operation, and specific of norms and rules of interactive co-operation are included in the circle of problems of modern communicative linguistics.

Key words: conflict, conflict discourse, communicative interaction, pragmatic features.

КОНФЛИКТНЫЙ ДИСКУРС В КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Светлана ФОРМАНОВА

*Государственное учреждение «Южно-украинский
национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»,
кафедра украинской филологии,
ул. Старопортофранковская, 26, 65001 Одесса, Украина,
тел.: +380 (48) 7185723*

В статье анализируются семантические и прагматические аспекты конфликтного дискурса в коммуникативной интеракции, поскольку в круг проблем современной коммуникативной лингвистики входят как разнообразные формы речевого общения, разные виды взаимоотношений между участниками, так и ситуации языкового взаимодействия, специфика норм и правил интерактивного взаимодействия.

Ключевые слова: конфликт, конфликтный дискурс, коммуникативная интеракция, прагматические особенности.